

Několik poznámek k marxistickému pojetí sociologických výzkumů mládeže

DALIBOR HOLDA
ANTONÍN MATĚJOVSKÝ

Ústav marxismu-leninismu UK, Praha

V této stati se chceme zabývat některými aktuálními a závažnými problémy sociologických výzkumů mládeže. Nejedná se tedy o komplexní a vyčerpávající nástin dané problematiky, ale pouze o rozbor a popis našich zkušeností, získaných jak vlastní výzkumnou činností, tak i na základě výzkumné produkce jiných pracovníků.

Problematiku jsme rozdělili do čtyř okruhů:

1. Význam a možnosti sociologických výzkumů z hlediska organizační, politické a ideologické práce s mládeží.
2. Formulace marxistických východisek sociologických výzkumů.
3. Aktuální tematické okruhy sociologického zkoumání.
4. Převedení teoretické koncepce do empirické roviny — otázka adekvátnosti výzkumných nástrojů.

Toto vymezení je chápáno pouze jako pracovní, usnadňující orientaci v uvedené problematice. Jsme si vědomi, že zmíněné problémy nelze jakýmkoli způsobem striktně oddělovat, pojímat izolovaně a navzájem nezávisle. Nehceme-li se dopustit omylů a zkreslení.

Příkročně nyní k prvním okruhu problémů, týkajících se postavení a úlohy sociologických výzkumů v rámci sociální praxe.

1. Význam a možnosti sociologických výzkumů z hlediska organizační, politické a ideologické práce s mládeží

Značný zájem marxistické sociologie o problematiku mládeže je automaticky vyvolán i praktickými potřebami dnešní socialistické společnosti. Proto jedním z ústředních momentů každé z etap sociologického výzkumu musí být koncepce využití výsledků v oblasti společenské decize, neboť nemůžeme uvažovat pouze o teoretickopoznávací funkci sociologie, ale i o funkci praktickoaplikační.

Současná politická situace, dosažená společenská a ekonomická úroveň naší

společnosti, nástup vědeckotechnické revoluce a perspektivy další výstavby socialismu v ČSSR v plné šíři otvírají problém optimalizace a cílevědomé regulace všech základních podmínek pro příznivé utváření osobnosti, sociální začleňování, výchovu a formování mladé generace. XIV. sjezd KSČ vyzdvihl znovu mimořádný význam všestranné výchovy a ideového formování mladé generace v procesu dalšího vývoje vyspělé socialistické společnosti v ČSSR a myšlenku nutnosti celospolečenské péče o mládež. Důležitost, kterou strana, stát a společnost přikládá mladé generaci, svědčí o tom, že si plně uvědomují mimořádný význam výchovy a přípravy mládeže v procesu výstavby socialistické společnosti, ovlivněného politickou, ekonomickou, sociální a vědeckotechnickou problematikou třídně rozděleného světa sedmdesátých let dvacátého století.

Tímto způsobem pojatá práce s mládeží, která zasahuje do všech oblastí společenského života, kladé značné požadavky nejen na organizaci mládeže, ale i na příslušné stranické a státní orgány a instituce. Proto v řadě socialistických zemí již delší dobu existuje úzká spolupráce mezi těmito orgány a institucemi na straně jedné a vědeckovýzkumnými pracovišti zabývajícími se problematikou mládeže na straně druhé. Podle zkušeností je možné při hledání nových forem organizační, politické a ideologické práce využít s úspěchem i sociologických výzkumů mládeže. Poznatky z takových výzkumů mohou být významné právě tehdy, když společnost hledá rozšíření svého vlivu na co největší část mládeže. O potřebě vědeckých informací při práci s mládeží hovoří tajemník ÚV VLKSM J. Torsujev, který zdůrazňuje: „... v současné době, kdy budoucí tvář mládeže, její požadavky a zájmy rostou neuvěřitelnou rychlostí, je nemožné „vést všeobecně“. Vést úspěšně znamená vědět, předvídat, poznávat a chápat konkrétní procesy a jevy, které se realizují v prostře-

dí mládeže.¹ Hovoří v této souvislosti o nutnosti aplikace psychologie a pedagogiky při řídicí práci a dále pokračuje: „zde se nelze obejít bez znalosti sociologie, bez chápání sociálních procesů ve společnosti. Velký praktický význam má například výzkum životních plánů mládeže, adekvátnost zájmů osobnosti, jednotlivých skupin mládeže a zájmu společnosti. Výzkum těchto problémů odhaluje podstatné stránky duševního života a zaměření sovětské mládeže; bez toho není možné uskutečňovat cílevědomou práci při formování komunistické tváře nového člověka...“²

Aplikace společenských věd při zkoumání sociální reality a s tím spojené využití sociologických výzkumů není záležitostí současných dnů. Jak V. I. Lenin, tak i K. Marx a B. Engels nejen zdůrazňovali úlohu společenských věd při výchově a vedení lidí, ale používali pro své teoretické a konkrétní práce metod, které svým charakterem jsou sociologickými výzkumy.³

Využití systému poznatků společenských věd je i v Československu zapracováno do programu aktivizace mládežnického hnutí, výchovy aktivních budovatelů a obránců naší socialistické vlasti, který před Socialistický svaz mládeže postavil XIV. sjezd KSČ. Je pochopitelné, že praktické požadavky práce s mládeží někdy vytvářejí dojem, podle něhož je přednější souhrn konkrétních údajů o názorech, postojích apod. určitých skupin mládeže a podle něhož teoretická zobecnění mohou být prováděna až tehdy, kdy lze v klidu a v situaci nepoznamenané naléhavostí řešených úkolů věnovat pozornost řešení obecných teoretických problémů. Ovšem takové stanovisko by bylo v rozporu nejen s principy marxismu-leninismu; odporuje i všem dosavadním zkušenostem práce komunistických stran. Víme totiž, že právě období řešení velkých praktických úkolů byla v minulosti komunistického hnutí obdobími nejvyššího rozvoje marxisticko-leninské teorie. A naopak, zanedbání marxistické teorie, nedostatečné zobecňování získaných zkušeností a malá pozornost věnovaná teoretickému řešení nových problémů se stává živnou půdou pro deformace, oslabení marxismu, popřípadě pro

nahrazování marxisticko-leninské teorie revizionistickými či buržoazními koncepcemi.

2. Marxistická východiska sociologických výzkumů

Dalším neméně závažným problémovým okruhem je formulace některých obecných principů sociologických výzkumů mládeže, které musí plně respektovat teoretická východiska marxistické koncepce mládeže, založené na základních filosofických principech marxismu-leninismu a na rozpracování některých tezí marxistické teorie společnosti. Požadavek respektování teoretických východisek je jednou stránkou marxistického pohledu na vzájemný vztah teorie a empirie v procesu sociálního výzkumu. Nemá-li být tedy jednota teorie a empirie pouhou formální proklamací, nesmíme se omezit pouze na rozbor úlohy teorie, ale musíme správně vymežit i postavení empirických faktů v poznávacím procesu.

Výstižně to charakterizuje A. G. Zdravomyslov: „Skutečně, fakty jsou východiskovým materiálem teoretického myšlení, střetnutí s nimi probouzí a stimuluje tvořivé myšlení, neboť nutí teoretika zabírat se zdokonalováním svých teoretických konstrukcí. V určitých případech jsou fakty schopny narušit základ teoretických úvah a dokonce je vyvrátit. Známá je Leninova myšlenka, že základ Marxova Kapitálu tvoří Mont Blanc faktů.“⁴

V tomto smyslu je třeba chápat i další Leninovu tezi: „Od živého nazírání k abstraktnímu myšlení a od něho k praxi – taková je dialektická cesta poznání pravdy, poznání objektivní reality.“⁵

Při práci s fakty se musíme ovšem zabývat i metodou jejich získávání a jejich interpretace, jinými slovy musíme uvažovat celý komplex metodologických otázek, a to nejen v rovině obecných metodologických principů marxistického sociálního výzkumu, ale i v konkrétní rovině výběrových stupňů, výzkumných technik a metod analýzy vyplývající z obecných principů.

O tom, nakolik budeme schopni proniknout do vnitřní podstaty sociálních pro-

¹ Torsujev, J.: *Komsomol a společenské vědy*. Sociológia mládeže 2. Studijní materiály Slovenské sociologické společnosti. Bratislava 1972.

² Torsujev, J.: Cit. práce.

³ Podrobněji viz Rychtařík, K.: *Engelsova kniha Postavení dělnické třídy v Anglii – nová etapa*

společenského výzkumu. Sociologický časopis, 9, 1973, č. 1, s. 1–22.

⁴ Zdravomyslov, G. A.: *Metodológia a procedúry sociologického výzkumu*. Bratislava, Pravda 1972, s. 176.

⁵ Lenin, V. I.: *Filosofické sešity*. Praha 1953, s. 140.

blémů, rozhoduje i náš přístup k otázkám metody sociálního výzkumu.

Rozebereme si proto tuto problematiku poněkud podrobněji. Nejdříve si však vymeze pojem sociologického výzkumu. V marxistické i nemarxistické literatuře lze najít řadu definicí více či méně výstižných, rozsáhlých i stručných. Základem pro naše vymezení bude pojetí A. G. Zdravomyslova. Sociologický výzkum si potom vymežíme jako všestrannou a konkrétní analýzu aktuálních a významných sociálních problémů pomocí výzkumných technik, metod analýzy a výběrových postupů, které jsou adekvátní danému problému.

Vymezíme-li sociologický výzkum jako všestrannou a konkrétní analýzu určitého sociálního problému, je také nutné formulovat z pozic marxisticky orientované společenské vědy otázku vztahu mládeže ke společnosti jako sociální problém, který může v socialistické společnosti existovat v několika podobách.

Nejde jen o problémy mládeže, která se dostává do konfliktu se sociálními a právními normami společnosti, ale i o sociální problematiku mladých lidí spojenou s jejich aktivní spoluprací při řešení celospolečenských úloh.

Vrátíme se opět k rozboru metodologických otázek a budeme se věnovat obecným principům sociologického výzkumu konkretizovaných V. I. Leninem, které A. G. Zdravomyslov shrnuje následujícím způsobem: „Jedním z jeho hlavních principů je konkrétní přístup ke zkoumaným jevům. V. I. Lenin charakterizuje tento princip takto — konkrétní analýza postavení a zájmů různých tříd má vymežit přesný význam této pravdy při jejím uplatňování na tu či onu otázku. Avšak opačný způsob uvažování, s jakým se často setkáváme u sociálních demokratů pravého křídla s Plechanovem v čele — tj. snaha hledat odpovědi na konkrétní otázky v jednoduchém logickém rozvíjení všeobecné pravdy... je vulgarizováním marxismu a čírym výsměchem dialektickému materialismu.

Druhým principem marxisticko-leninského sociologického myšlení je všestranná analýza dané situace, podle možnosti respektování všech zájmů, které se setkávají a spolupůsobí v dané společnosti. Tento

metodologický princip úzce souvisí s tím, čemu se jazykem současné vědy říká systémový přístup k výzkumu. Třetím metodologickým principem je spojení teorie s praxí, vyčlenění pro teoretický rozbor právě těch nejaktuálnějších a nejvýznamnějších problémů, vycházejících přitom z perspektiv společenského vývoje z hlediska progresivních sil dané společnosti. Právě tím se vysvětluje ostré politické zaměření marxistické sociologie.⁶

Přejdeme-li do roviny sociologických výzkumů mládeže, můžeme na základě předcházejícího shrnutí formulovat následující závěry:

a) Problém mládeže musí být posuzován především jako problém historický. Je nepochybné, že vznik problému mládeže byl podmíněn určitou fází vývoje kapitalistické společnosti a že ve své podstatě je jedním z těch problémů, které jsou vyvolány v život základními rozpory třídní, antagonistické společnosti. Na rozdíl od všech psychoanalytických, funkcionálních a jiných koncepcí mládeže vychází marxistická teorie mládeže z předpokladu priority sociálních faktorů,⁷ které existenci problematiky mládeže vyvolávají a které určují dimenze tohoto problému v jednotlivých fázích vývoje společnosti.

Řešení problému mládeže je závislé na společenském vývoji, konkrétně pak na rozvoji socialistické společnosti a na realitě perspektiv jejího přechodu ve společnost komunistickou.

b) Při zkoumání vztahu mládeže a společnosti, chápáného jako sociální problém, není možno zůstat pouze v jedné rovině analýzy, jako je například studium životních cílů nebo hodnotových orientací mládeže, kdy známe obraz této problematiky ve vědomí jednotlivých skupin mládeže. Je nutné přejít k analýze konkrétní podoby problémů mládeže, objektivně existujících v určité sociální situaci.

c) Význam sociologických výzkumů mládeže spočívá i v tom, že mohou poskytovat konkrétní informace o jednotlivých skupinách mládeže, a tak umožňují orientovat práci s mládeží podle konkrétní situace, tj. co nejúčinněji. Neznáme-li ale zároveň objektivní problémy mládeže či jejich jednotlivých skupin a nejsou-li předmětem našeho zájmu otázky skutečně významné

⁶ Zdravomyslov, A. G.: Viz cit. dílo.

⁷ Podrobněji viz Matějovský, A.: *Mládež a společnost*. Sociologický časopis 7, 1971, č. 6, s. 612.

a aktuální, nemusí být výsledky takových výzkumů vždy postačujícím základem pro správnou orientaci práce s mládeží. Praxi musíme považovat za konečné kritérium při posuzování výsledků sociálních výzkumů mládeže.

3. Aktuální tematické okruhy sociologického zkoumání

Uvedli jsme si některé obecné principy, z nichž by podle našeho názoru měla vycházet koncepce sociologických výzkumů mládeže. Jedním z důležitých aspektů je i znalost objektivních problémů mladých lidí, neboť předmětem našeho výzkumu mají být především aktuální tematické okruhy.

Hovořili jsme o tom, že sociologický výzkum mládeže vycházející z marxistické koncepce mládeže musí pochopitelně respektovat teoretická východiska této koncepce. Ovšem potřeby praxe modifikují možnost realizace výzkumu mládeže v komplexním pojetí a akcentují některé oblasti problémů více než jiné. Tato situace, zvláště v podmínkách ČSSR poměrně častá, vyvolává potřebu určit – a to z hlediska základních teoretických principů – význam jednotlivých tematických okruhů výzkumu a stanovit nejen možnosti, ale i meze a hranice, které výzkumem určitého typu a na určité téma nelze překonat. Zaměření výzkumu mládeže jen na určité problémy může vyvolat jistou nerovnováhu informací, které máme o mládeži k dispozici, a tím může dojít i ke zkreslení pohledu na problematiku mládeže vcelku. Příkladem takové situace je stav výzkumu mládeže v šedesátých letech, kdy většina výzkumné kapacity byla věnována výzkumům politických názorů a postojů.

Výše uvedené konstatování neznamená, že výzkumy takového charakteru, jako je např. výzkum kulturně politických orientací ap., nemají význam jak pro další rozvoj sociologie mládeže, tak pro společenskou praxi, zvláště pak pro práci organizace mládeže.

V tomto smyslu hovoří o výzkumech takového typu V. T. Lisovskij: „Zkoumání životní orientace mládeže poskytuje velmi bohatý materiál pro stanovení a řešení mnohých etických problémů, pro řešení

problematiky pracovní a společenské aktivity mládeže.“⁸

Jde jen o to, aby tento výzkum byl jasně určen a aby nedocházelo k chybným závěrům o jeho možnostech. V zásadě lze charakterizovat optimální stav poznání problematiky mládeže z hlediska praktických potřeb práce s mládeží takto:

- známe konkrétní podobu problémů mládeže, objektivně existujících v určité sociální situaci
- známe obraz této problematiky ve vědomí jednotlivých skupin mládeže
- známe možnosti i meze společnosti, pokud jde o řešení existujících problémů.

Na základě takových informací můžeme formulovat exaktní program práce s mládeží, případně program práce organizace mládeže. Je pochopitelné, že pak může dojít i ke sledování výsledků takové práce na základě výzkumů názorů a postojů jednotlivých skupin mládeže. Takový typ výzkumů by pak plnil funkci jakési zpětné vazby, poskytoval by informace o efektech výchovné práce. Uvedené charakteristiky optimálního stavu poznání problematiky mládeže jsou spíše metodickým vymezením celé problematiky, které je nutno aplikovat při zkoumání konkrétních tematických okruhů.

Při vlastním výběru těch nejaktuálnějších a nejzávažnějších tematických okruhů je nutno vyjít z potřeb společnosti, před níž vystupují nové náročné úkoly, kladoucí vysoké požadavky zejména na mladé lidi, kteří do společnosti vstupují, aniž ji sami vytvořili. K jejím hodnotám – materiálním i duchovním – potom někteří z nich přistupují jako k přirozeným a samozřejmým faktorům a staví se do pozice vnějších pozorovatelů. Neuvědomují si vždy plně svoji odpovědnost vůči společnosti a činí ji za vše odpovědnou. Je proto třeba, aby úsilí státních, stranických i mládežnických orgánů směřovalo k pěstování nových rysů socialistického člověka v myšlení i chování mládeže.

Program výchovy mladé generace je nutno realizovat v několika oblastech, které by zároveň měly být cílem sociologického poznání. Při sociologickém výzkumu lze tyto tematické oblasti do jisté míry oddělit; určitá redukce je nutná z hlediska technických možností. V žádném případě

⁸ Lisovskij, V. T.: *Životní problémy mládeže*. In: *Sovietská mládež z hlediska sociologie*. Bratislava, Smena 1971, s. 48.

však není možno uvažovat o jejich izolování v rovině koncepční práce příslušných orgánů a institucí. Z toho vyplývá i určité obsahové překrývání jednotlivých oblastí.

a) Jednou z nejvýznamnějších oblastí práce s mládeží a současně i závažným a aktuálním tématem sociologického poznání je program ideově výchovné práce, jeho uplatňování a výsledky; jedním z hlavních cílů je výchova mladých lidí ve smyslu jejich pozitivního a aktivního vztahu k úkolům a cílům společnosti, kdy mládež je chápána jako aktivní subjekt v procesu socialistického rozvoje. Takovéto pojetí mládeže ovšem předpokládá, nechceme-li zůstat pouze v rovině programových prohlášení, její maximální podíl a účast při výstavbě společnosti.

Význam, který je nutno přikládat společensko-politické aktivitě mladých lidí, velice jasně vyjádřil V. I. Lenin ve svém projevu na III. všeruském sjezdu Komso-molu:

„U této otázky se musíme zastavit tím spíše, že v určitém smyslu je možno říci, že právě mládeži připadá reálný úkol vytvořit komunistickou společnost. Je přece jasné, že generace pracujících, vychovaná v kapitalistické společnosti, může v nejlepším případě zničit základy starého kapitalistického způsobu života založeného na vykořisťování. V nejlepším případě bude schopna vybudovat takový společenský řád, který by pomohl proletariátu a pracujícím třídám udržet moc a vytvořit pevné základy, na nichž může budovat jediné ta generace, která začíná pracovat už v nových podmínkách, za situace, kdy už není vykořisťování člověka člověkem.“⁹

Platnost myšlenek obsažených v projevu V. I. Lenina, z něhož je i náš úryvek, není omezena konkrétními ekonomickými a politickými podmínkami tehdejšího sovětského Ruska.

Rovněž tak neztratilo nic na své aktualnosti a závažnosti pro dnešek Marxovo a Engelsovo pojetí problematiky mládeže. Jednou z rovin jejich filosofické a sociálně ekonomické analýzy důležitých etap historie dělnické třídy je i analýza postavení a úlohy mládeže v kapitalistické společnosti. V mnoha jejich pracích a dopisech můžeme nalézt teoreticky i metodologicky cenné podněty týkající se úlohy mládeže

ve společensko-politickém životě, výchovy a vzdělání mládeže a její přípravy na povolání. Musíme si neustále uvědomovat, že pojetí úlohy mládeže, které můžeme nalézt u klasiků marxismu-leninismu, a z toho plynoucí zásady pro ideologickou, politickou a organizační práci s mladými lidmi jsou i dnes jednou z nezbytných podmínek úspěšného rozvoje socialistické společnosti.

Obsahem ideově výchovné práce musí být především všestranná pomoc mladým lidem při formování životních hodnot, při začleňování do socialistické společnosti a při osvojování si jejích norem. V souladu s tím je nutno uspokojovat, rozvíjet, prosazovat a hájit zájmy mládeže. Mladým lidem je třeba ukazovat pevné jistoty pro současnost i budoucnost, pomáhat jim při vytváření socialistického životního stylu – tj. v cílevědomém překonávání přezitků v myšlení a jejich nahrazování novým myšlením, novým citěním i snažením, novým obsahem i formou života, které odpovídají socialistickým společenským vztahům.

V rovině sociologických výzkumů taková koncepce představuje široký a podrobný rozbor sociálních jevů a procesů, jako jsou hodnotové orientace mladých lidí, jejich představy o životních cílech a možnostech jejich realizace jak v rovině subjektivní, tak i objektivní, zkoumání socialistického uvědomění, motivace k politické a veřejné činnosti atd.

Ideově výchovná práce s mládeží je tedy prvořadou záležitostí celé socialistické společnosti; zvláštní úloha a odpovědnost v tomto procesu připadá socialistickému státu a především škole. Jejich funkce jsou v tomto směru do jisté míry nezastupitelné.

V tomto smyslu hovoří i usnesení XIV. sjezdu KSČ, ve kterém se mimo jiné říká: „Zvlášť náročné úkoly při formování socialistického vědomí mladých lidí musí plnit školství, jehož posláním je připravovat mladou generaci v souladu s potřebami socialistické společnosti, s požadavky rozvíjející se ekonomiky i jednotlivých společenských oblastí. Naše škola musí být školou socialistickou, oporou socialistického zřízení. Její práce musí vycházet z principu jednoty výchovy a výuky a spojení školy

⁹ Lenin, V. I.: *Úkoly organizací mládeže*. In: Spisy 31. Praha, SNPL 1955, s. 279.

se životem. V současné době stojí v popředí kvalita pedagogické práce, výuky a komunistické výchovy. Zvláštní pozornost je třeba soustředit na předměty, které bezprostředně ovlivňují socialistické uvědomění žáků a studentů, jejich vztah k politice strany a osvojení vědeckého světového názoru.“

V rámci výzkumné práce je ještě nutné se soustředit na otázky výuky marxismu-leninismu, občanské výchovy apod.; sociologická hlediska mohou pomoci při upřesňování programu výuky z hlediska její efektivity a konkrétních potřeb.

Dále uvedeme některé další oblasti charakteristické specifickými problémy jak z hlediska výchovy mladé generace, tak i z hlediska sociologického zkoumání.

b) Další oblastí je příprava mladých lidí na povolání. Základní úlohu v přípravě mladé generace na budoucí životní uplatnění a pracovní úkoly sehrává v současných našich podmínkách školský systém. V oblasti přípravy na povolání nejde jen o potřeby národního hospodářství dnes a v této pětiletce, ale o celkovou vzdělanostní a kulturní úroveň obyvatelstva v socialistickém státě. Proto zkvalitnění výchovně vzdělávacího systému je jedním z hlavních předpokladů vědeckotechnického rozvoje a kvalitativní přestavby národního hospodářství, a tím celkového rozvoje naší socialistické společnosti. Předmětem zájmů sociologie by zde především měly být otázky motivace zvyšování kvalifikace a rozšiřování všeobecného vzdělání především u dělnické a zemědělské mládeže, otázky efektivity školského systému z hlediska potřeb národního hospodářství apod.

c) S oblastí uvedenou ad b) těsně souvisí i problematika pracovního začlenění mladých lidí, neboť přechod z etapy přípravy na povolání do přímého pracovního procesu patří mezi významné mezníky v životě mladého člověka v procesu jeho socializace.

Soulad mezi úkoly národního hospodářství a profesionálními zájmy mládeže vyžaduje vytvoření takového systému začleňování do pracovního procesu, jenž by respektoval kvalifikaci, zabezpečoval její stálý rozvoj a využití všech schopností, zajišťoval politický a morální růst, rozvoj iniciativy a tvůrčího vztahu k práci u všech mladých lidí. To předpokládá úspěšně vyřešit problematiku volby povolání a roz-

místování mladých lidí, důsledně prakticky aplikovat exaktní metody hodnocení schopností a předpokladů mladých lidí.

Důležitou úlohu by zde mohly sehrát sociologické výzkumy při zjišťování hodnot ovlivňujících volbu povolání, otázky přitažlivosti jednotlivých povolání, sociální a ekonomické příčiny dané volby, osobní plány při volbě povolání a jejich realizace, cenné by byly panelové výzkumy apod.

d) Při práci s mládeží se nesmí zapomínat ani na oblast volného času, protože všestranný rozvoj socialistické společnosti předpokládá i účelné využívání volného času, zejména jako prostředku harmonického rozvoje osobnosti. Potřeba zabývat se výrazně problematikou volného času mládeže vyplývá především z toho, že mladí lidé si více cení hodnot volného času, některé sociální skupiny mládeže mají relativně větší množství volného času a nedostatek účelných a atraktivních činností ve volném čase může u některých mladých lidí souviset s růstem protispolečenských jevů, může způsobit morální i ekonomické škody. V úvahu tedy přichází výzkum struktury volného času, kulturních zájmů mladých lidí, jejich aktivity ve volném čase, vlivu volného času na jejich aktivitu pracovní a na morální profil, sociálních a ekonomických faktorů prožívání volného času apod.

Takto bychom mohli dále pokračovat a postupně vymezovat další oblasti práce s mládeží, jako je například oblast sociálně ekonomická, oblast péče o děti apod. Přejdeme však k poslednímu okruhu výzkumné problematiky.

4. Převedení teoretické koncepce do empirické roviny — otázka adekvátnosti výzkumných nástrojů

Mají-li být výsledky našich šetření v praxi použitelné, musí být získaná informace přesná. Jedním z důležitých problémů je otázka adekvátnosti výzkumného nástroje.

Jelikož nejčastěji používaným výzkumným nástrojem je dotazník, při jehož použití docházíme k poznání sociálních jevů většinou prostřednictvím verbálně vyjádřených postojů či mínění, je nutné se alespoň stručně zmínit o problematice vztahu mezi obsahem verbálních výpovědí a postihovanou skutečností. S formulací tohoto problému se setkáváme i při výzkumech veřejného mínění. Protože mnohé sociální

výzkumy mládeže mají mnohdy tento charakter nebo se mu i značně blíží, můžeme si ukázat stanovisko A. B. Grušina ke zmíněnému problému. Grušin hovoří o dvou názorově zcela protichůdných tendencích, kdy se buď znalost mínění o faktech absolutizuje a ztotožňuje se se znalostmi faktů samých, nebo naopak, kdy znalost mínění o faktech se rovná neznalosti faktů, a ukazuje na spornost obou tendencí: „Je zřejmé, že ani jedna z uvedených tendencí není správná. Samozřejmě není možno ani říci, která z nich je lepší. Obě jsou špatné! První je v podstatě metafyzickým zveličením a zabsolutněním jedné stránky veřejného mínění — jeho schopnosti odrážet společenské bytí (obecně — předmět, o němž vypovídá). Druhá je stejným metafyzickým zveličením, zabsolutněním druhé stránky veřejného mínění — jeho neschopnosti odrážet tyto jevy přesně a adekvátně. Pravda je skryta „uprostřed“. Veřejné mínění je jednotou těchto dvou rozporných stránek... Veřejné mínění vždy, ve všech případech, tak či onak odráží skutečnost. Za názory, představami a hodnocením lidí se nacházejí reálné společenské vztahy, které tyto představy a názory vytvářejí a v nich se odrážejí.“¹⁰

V této souvislosti uvádí autor tezi Marxe a Engelse, která se vztahuje ke společenskému vědomí jako celku a která je jedním z teoretických východisek jeho koncepce veřejného mínění. „Vědomí nemůže být nikdy nic jiného než vědomí bytí... I mlhavé výtvořiny v mozcích lidí jsou nutně sublimáty jejich materiálního životního procesu, který je možno empiricky zjistit a který je spjat s materiálními předpoklady.“¹¹

Uvedené závěry nesmí být ovšem špatně chápány v tom smyslu, že stačí zvolit určitý počet indikátorů a potom již automaticky očekávat výsledky, s nimiž můžeme pracovat jako s adekvátními a přesnými informacemi, neboť vrátíme-li se k problému vztahu obsahu verbální výpovědi a postihované skutečnosti, vidíme, že tento vztah není přímý. Zprostředkujícím činitelem je odraz skutečnosti ve vědomí lidí; fakt existence forem společenského vědomí jako odrazu materiálního životního procesu lze považovat z hlediska vý-

zkumníka za výchozí a daný. I zde je však třeba řešit některé otázky týkající se informovanosti, kompetentnosti dotazovaných ap. Vztah forem vědomí a jejich vyjádření, například formou odpovědí na otázky dotazníku, jsou potom jednou z hlavních oblastí konkrétní metodologické práce, jejíž zdar či nezdar se projeví ve stupni adekvátnosti a přesnosti našich informací. Není tedy vždy možné ztotožnit výpověď o skutečnosti s jejím odrazem ve vědomí lidí, neboť mimo jiné musíme počítat se špatným pochopením dotazu, s náhodnými faktory ovlivňujícími výpovědi i s výpověďmi záměrně nepravdivými ap. Stejně tak nemůžeme automaticky ztotožňovat verbální výpovědi s predispozicemi k určitému typu chování.¹²

Předcházející poznámky byly zaměřeny spíše na problémy přesnosti a adekvátnosti našich informací o sledovaných společenských jevech a procesech. Kdybychom však zůstali pouze v této rovině, hrozí nebezpečí, že sice dosáhneme jisté úrovně objektivnosti či přesnosti použitých výzkumných technik, ale nikoliv adekvátních výsledků, které by objektivně a přesně zobrazovaly zkoumanou sociální realitu.

Především by nebylo možné proniknout do podstaty sociálních problémů, a tím by i praktická využitelnost takových výsledků při formování mladé generace klesla na minimum.

Pozornost nyní věnujeme vztahu znalostí konkrétní problematiky mladých lidí a jejímu odrazu v jejich vědomí.

Při sociálních výzkumech přistupujeme k analýze subjektivních výpovědí (tj. výpovědí majících charakter postojů, mínění, názorů ap.), které jsou do jisté míry relativní v závislosti na objektivní, konkrétní situaci, v níž jsou vyslovovány. Teprve analýza této situace může odhalit podstatu a příčiny daných výpovědí a vysvětlit případné, někdy i zdánlivě nelogické rozpory. Samozřejmě, že rozbor konkrétní situace v procesu sociálního výzkumu překračuje možnosti používaných výzkumných technik, v každém případě je však nutné v etapě operacionalizace uvažovat i z tohoto hlediska a snažit se o nalezení takových sledovatelných znaků, kte-

¹⁰ Grušin, A. B.: *Veřejné mínění a jeho výzkum*. Praha, Svoboda 1972, s. 27.

¹¹ Marx, K. — Engels, B.: *Spisy* 3. Praha, SNPL 1958, s. 40.

¹² Holda, D. — Tošovský, J.: *Diskriminační analýza*. Sociologický časopis, 8, 1972, č. 4, s. 436—444.

rě by rozbor konkrétní situace umožňovaly.

Práce pouze se subjektivními výpověďmi zahrnuje ještě jeden nepříznivý moment sociálního výzkumu; celá analýza mnohdy zůstává v rovině sociální psychologie, přičemž vyčerpávající analýza, umožňující všestranné zobecnění výsledků, vyžaduje přechod i na jiné roviny zkoumání.

Jedním z možných řešení uvedených problémů je zahrnout do struktury výzkumného nástroje větší počet objektivních indikátorů. Nemáme na mysli jen faktové znaky, jako je věk, pohlaví, rodinný stav ap., což jsou většinou indikátory běžně používané v dotaznících nebo podkladových formulářích pro rozhovor. Jedná se o indikátory, které by kromě své nesporně obsahové hodnoty mohly sloužit i jako metodologické nástroje, například při ověřování adekvátnosti subjektivních indikátorů, tj. většiny verbálních výpovědí. Konkrétně můžeme do této skupiny indikátorů zahrnout dotazy na výkon určité činnosti a její objektivní výsledky, „testy“ politické informovanosti, „testy“ kulturního rozhledu ap. Kromě toho lze čerpat i ze statistických materiálů, z rozborů například ekonomického, sociálního, demografického charakteru a z dalších podobných dokumentů.

O přednostech spojené analýzy subjektivních a objektivních indikátorů hovoří A. G. Zdravomyslov a A. V. Jadov: „Ani jedno z těchto kritérií — subjektivní a objektivní — nemůže být samo o sobě spolehlivým základem zkoumání celkového procesu vztahu pracovníka k práci. Například zdaleka ne vždy můžeme podle výsledků práce posuzovat motivy, kterými se člověk řídil ve své činnosti. Odhalení významu jednotlivých pracovních motivů metodou srovnání subjektivních ukazatelů vztahu k práci, subjektivního zaměření na práci a objektivních výsledků pracovní činnosti je cestou, která se nám jevila jako nejrozsudnější a nejvhodnější způsob obecného zkoumání celého procesu.“¹³

Výzkumná koncepce A. G. Zdravomyslova a V. A. Jadova má obecnější charakter a předností takového přístupu se objevují i při zkoumání v jiných oblastech sociální reality.

O paralelní využití subjektivních a relativně objektivních indikátorů jsme se

pokusili při výzkumu pracující mládeže v jednom velkém mimopražském strojírenském podniku. Mimo jiné jsme zkoumali kulturní orientaci mládeže. V této souvislosti jsme chtěli zjistit, zda verbálně vyjádřený stupeň zájmů jedinců o vybrané kulturní činnosti je závislý na jejich konkrétních kulturních činnostech a na jejich kulturním přehledu. Jednalo se tedy nejen o jeden z aspektů adekvátnosti našich závěrů, ale i o podrobnější zjištění a praktickou využitelnost výsledků. Stupeň zájmu o četbu knih, návštěvu divadel a o poslech hudby jsme ověřovali vždy dvěma otázkami cílenými na konkrétní kulturní činnost a kulturní přehled. Stupeň zájmu o poslech rozhlasových a televizních pořadů a o návštěvu kin jsme z technických důvodů ověřovali pouze jednou otázkou (konkrétní činnost).

Pro zjišťování závislosti jsme použili χ^2 -testu a koeficientu kontingence C_n . Hodnoty χ^2 byly testovány na hladině významnosti $\alpha = 0,05$ — $\alpha = 0,01$.

Celý postup si ukážeme na příkladu postoje respondentů k četbě knih, kde, jak již bylo poznamenáno, jsme pracovali se dvěma doplňujícími se otázkami.

Zájem jsme zjišťovali následující otázkou: Četbě knih se věnujete

— pravidelně

— občas

— téměř ne

Kulturní rozhled jsme ověřovali takto:

Doplňte autory následujících knih:

Osud člověka

Stařec a moře

Život proti smrti

Anna Kareninová

Pekař Jan Marhoul

Při výpočtu závislosti jsme pracovali se součtem správných odpovědí.

Druhý, relativně objektivní indikátor byl reprezentován touto otázkou:

Uveďte knihy, které jste v poslední době přečetl(a):

1.

2.

3.

4.

5.

Při výpočtu závislosti jsme pracovali se součtem uvedených knih.

Po dokončení vztahové analýzy jsme

¹³ Zdravomyslov, G. A. — Jadov, A. V.: *Vlijanije različij v soděržanii i charakteru truda na otnošenje k trudu*. In: *Opyt i metodika konkretnykh sociologičeskikh issledovanij*. Moskva 1965, s. 148.

mohli formulovat závěr, že otázka týkající se zájmu mladých lidí o četbu knih je z našeho hlediska adekvátním indikátorem, neboť osoby s rozdílným postojem se do jisté míry vyznačují i rozdílným chováním. Ti, kteří udali, že o četbu knih mají pravidelný zájem, současně ve své většině uvedli i větší počet přečtených knih a prokázali i větší znalosti týkající se literatury, což objektivně předpokládá hlubší a trvalejší zájem. Stejně jsme pokračovali i v ověřování adekvátnosti dalších otázek zjišťujících kulturní orientace mladých lidí, kde jsme získali podobné výsledky. Navíc nám tento přístup umožnil pomocí vhodného zakódování i všestranněji a objektivněji popsat sociální skutečnost (např. mnohem konkrétněji určit kulturní zájmy a vytvořit typologii), protože jsme nebyli odkázáni jen na verbálně vyjádřené postoje respondentů.

Daný postup je ovšem třeba dále zdokonalovat a zpřesňovat, zejména pokud jde o kritéria kulturního rozhledu. Adekvátnost otázek v uvedeném případě je chápána v úzkém, redukovaném smyslu, který v konkrétní výzkumné situaci nejlépe odpovídal našim pracovním cílům. Jinými slovy — adekvátnost jsme ztotožnili s „diskriminační schopností“ verbálně vyjádřených postojů, což nám alespoň částečně umožnilo rozlišit určité způsoby chování.

Naznačili jsme zde některé problémy sociologických výzkumů jednak obecnějšího charakteru, jednak takové, které přímo souvisejí s některými etapami konkrétní výzkumné práce.

Naším cílem bylo především ukázat náročnost spojenou s řešením problematiky sociologických výzkumů, při nichž není možno úspěšně vyřešit jednotlivé okruhy metodologických otázek, jako je problematika výzkumných technik, metod analýzy ap., bez těsné návaznosti na obecné metodologické principy vyplývající z teoretických a metodologických postulátů marxismu-leninismu.¹⁴

Резюме

Гольда Д. - Матейовски А.: Несколько заметок к марксистскому пониманию социологических исследований молодежи

В настоящей статье авторы занимаются некоторыми актуальными и важными проблемами

социологических исследований молодежи. Они описывают и анализируют свой опыт, полученный как в результате собственной исследовательской деятельности, так и на основе исследовательской продукции других учреждений.

Они разделили проблематику в четыре следующих круга:

1. Значение и возможности социологических исследований с точки зрения организационной, политической и идеологической работы с молодежью.
2. Формулировка марксистских отправных пунктов социологических исследований.
3. Актуальные тематические круги социологического исследования.
4. Перенос теоретической концепции в эмпирический уровень — вопрос об адекватности орудий исследования.

Они понимают использование итогов в области общественного процесса принятия решения как один из центральных моментов каждого из этапов социологического исследования.

Они исходят из общих принципов марксистского социологического исследования, конкретизированных В. И. Лениным, и применяют их в уровне социологических исследований молодежи.

Основным тематическим кругом они считают идейно-воспитательную работу с молодежью и формулируют оптимальное состояние познания проблематики молодежи с точки зрения практических потребностей воспитания молодого поколения.

В заключение они затрагивают проблемы адекватного орудия исследования, уделяя внимание прежде всего вопросу отношения между содержанием вербальных высказываний и отражаемой действительностью. Подчеркивают потребность проникнуть в сущность социальных явлений и в этой связи они решают проблему «объективных» и «субъективных» индикаторов.

Целью авторов являлось показать требовательность, связанную с решением проблематики социологических исследований, когда нельзя с успехом разрешить отдельные сферы методологических вопросов, какой является проблематика исследовательских технических приемов, методов анализа и т. п., без тесного связывания их с общими методологическими принципами, вытекающими из теоретических и методологических постулатов марксизма-ленинизма.

Summary

Holda D. - Matějovský A.: Some Remarks on the Marxist Conception of Sociological Youth Research

In the present paper, the authors discuss some topical and relevant problems of sociological youth research. They describe and analyse their experience acquired both by their own research activity and on the basis of the research production of other workplaces.

¹⁴ Podrobněji viz Rychtařík, K.: Citovaná práce.

The problems are divided in the following four groups:

1. Importance and possibilities of sociological research from the viewpoint of organizational, political and ideological work with youth.
2. Formulation of Marxist starting-points of sociological research.
3. Topical thematic areas of sociological study.
4. Transfer of the theoretical conception to the empirical level — a question of the adequacy of research instruments.

The authors consider the conception of utilizing the results in the area of social decision as one of the central moments of each stage of sociological research.

They proceed from the general principles of Marxist sociological research concretized by V. I. Lenin, applying them on the level of sociological youth research. They consider the ideological and educational work with youth as the central thematic area and

formulate the optimum state of grasping the problems of youth from the viewpoint of the practical needs of the education of the young generation.

In concluding, they mention the problems of the adequacy of the research instrument, paying attention primarily to the question of the relation between the content of verbal statements and the ascertained reality. They emphasize the need to penetrate into the substance of social phenomena and, in this connection, they solve the problem of objective indicators.

The authors' aim was to show the exactness connected with solving the problems of sociological research: a successful solution of particular areas of methodological problems (such as problems of research techniques, methods of analysis, etc.) is impossible without closely relating them to the general methodological principles based on the theoretical and methodological postulates of Marxism-Leninism.